DOI: 10.19195/0137-1150.163.62

PERSIDA LAZAREVIĆ DI GIACOMO

Università degli studi „G. d’Annunzio“ Chieti-Pescara (Włochy)

p.lazarevic@unich.it

SVETLANA ŠEATOVIĆ

Institut za književnost i umetnost, Beograd (Serbia)

svetlana.seatovic@gmail.com

Staro sunce iliti *senilia pekiciana*

*One must never be old, neither an old saint
nor an old follower. Being elderly is a vice;
a man must always renew, begin and go back and
begin anew.*

Nachman of Breslov

*[...] нема разлике у блеску звезде која се
рађа и оне што пропада.*

Борислав Пекић, 1999

U romanu *Ratni dnevnik svinje* (*Diario de la guerra del cerdo*, 1969) argentinog pisca Adolfa Bioya Casaresa (1914–1999) jednog lepog dana, iznenada, mladi ljudi Buenos Airesa odluče da ko god ima više od 50 godina nije koristan društvu. Od tog trenutka počinje jedan čudan rat: „rat na svinje“ i čitave jedne sedmice mladi se daju u lov na stare ljude da ih istrebe, a sve što se odnosi na starce, uključujući i njihov erotizam, viđeno je kao perverzija i uvreda estetike. Rat se vodi bez ikakve dogme ili doktrine, ali iz brojnih razloga zbog kojih stare ljude eliminisati¹.

„O starosti koja je i Bogu teška“ pisao je jugoslovenski pisac Borislav Pekić (1930–1992), pod utiskom života u jednom drugom velikom gradu kao što je Lon-

¹ V. J. Blejmar, 1969: *youth and rebellion in “Diario de la guerra del cerdo” and “Invasión”*, [u:] *Adolfo Bioy Casares: Borges, Fiction and Art*, ed. K. Posso, Cardiff 2012, str. 116: “the novel’s boldest move is to revise political antagonism into inevitable biological difference – young versus old; in this way, it attacks the militant youth of the late 1960s, satirizing their (pointless) aspiration to transform society through political violence”.

don, pa je u svom eseju zabeležio: „Zastarevamo, opsolescentni postajemo brže nego ijedna generacija u povesti vrste.“² Pekić je primećivao da dok su se stvari sporo menjale, iskustvo otaca, tj. starih ljudi moglo je važiti pokoljenjima, za razliku od sadašnjeg vremena brzine u kome postoji paradoks da iako se neprestano podmlađujemo, starimo brže, tj. starimo upotrebn, dakle nismo više korisni društvu. Kao i Casares, i Pekić, u vezi sa starošću, govori o ratu: „Danas se bespoštedni rat iskustava, rat, u stvari, za *životni prostor*, vodi već sa sinovima.“³ Kao i mladi Casaresovi junaci koji u starcima vide brojne razloge za eliminaciju, i Pekić je svestan antagonističkog stava mladih i starih: „Ukoliko nas ima sve više, a sve duže živimo, sve brže ćemo stariti. U sve mlađoj dobi delatna mesta moraćemo ustupati onima koji tek treba da žive, rade, misle, upravljaju i greše. Mladoliki svet biće ispunjen starcima s kojima nećemo znati šta da radimo, ne manje nego što to nismo znali kada nas je, iz pokoljenja u pokoljenje, zabrinjavala nemirna mladost.“⁴

Pekić je o starosti komentarisao iz Engleske, gde je uostalom napisao većinu svojih dela, i *senilia* kao tema je dobrim delom u Pekićevom stvaralaštvu vezana za Englesku, s obzirom da je došao u London sa 40 godina i tu proveo poslednje dve decenije svog života. Kao što je upoređivao sa Jugoslavijom ostale pojave, tako je i o starosti između Engleske i svoje domovine pisao komparativno te je stoga zabeležio: „Starost je pre svega umna, fizička i osećajna usamljenost, a što se povodom nje pominju Englezi, to je zato što sam stekao utisak da je na luteranskom Zapadu biti star, usamljen i nemoćan jedva nešto bolje nego biti mlad, debeo i neoprezan među ljudožderima.“⁵

Pekićeva vizija starih među mladima prilično je pesimistička i književniku je jasna okrutna slika osećanja (prolaska) vremena, starosti, i antagonizma između mladih i starih:

Dva sveta, onaj mladih i proizvodnih, i onaj starih i neproizvodnih, razdvojeni su biološkim zidom neprobojnijim od socijalnog ili rasnog. Dok mladi stare, stari umiru po državnim ili dobrotvornim rezervatima ili rentiranim sobama opustošenih gradskih kvartova. Imućniji obezbeđuju sebi bolje azile. Usamljenost je ista ali je pozlaćena. U svim slučajevima, međutim, naša toliko hvaljena potreba za slobodom, nezavisnošću i privatnošću, plaća sada svoju tešku ali pravednu cenu.⁶

Jedan takav „rezervat“ ili „azil“ mesto je radnje za života neobjavljene Pekićeve drame, odnosno „Prvog TV pisma iz Engleske“, kako autor specifikuje u podnaslovu dela *Five O' Clock Tea (Čaj u pet)*.⁷ Junaci drame, Nora i Jirži se upoznaju u staračkom domu i tamo zavole, i odluče da svoju ljubav prožive u ilu-

² B. Pekić, *Pisma iz tuđine*, Zagreb 1987, str. 53.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ivi*, str. 54.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ivi*, str. 55.

⁷ Ova je drama bila prikazana na televiziji 1984. godine, u režiji Dimitrija Jovanovića. U glavnim ulogama: Rahela Ferari, Olga Spiridonović, Branko Pleša, Petar Kralj.

ziji braka. Nemaju, međutim, nameru da kupe kuću već se raspituju o turističkim aranžmanima i o putovanju na Kanarska ostrva. Agent za nekretnine ih upoznaje sa gospođom Hawthorn koja, pak, nema nameru da proda svoju kuću. Njihovo započeto druženje prekida Jirževa iznenadna smrt.

Kao što u svom eseju o starosti Pekić piše da je Britanija „zemlja starih običaja, starih ideja, starih predmeta i starih ljudi“⁸, tako otvara svoju dramu „Prvim pismom iz Engleske“ u kome, pak, stoji da je Engleska „zemlja starih običaja, starih ideja i starih ljudi.“⁹ I dodaje: „O običajima se ne misli jer se podrazumevaju, idejama se ne bavi jer je to beskorisno, o starosti i smrti ne govori jer je neučtivo.“ Ovakav „joneskovski“ *incipit* sadrži nešto izmenjenu varijantu gore navedenog komentara o staračkim domovima, tj. „rezervatima“ i „azilima“, i o odnosu mladih i starih. Ta varijanta ima svoju konotativu diversifikaciju i vrednost:

Dva sveta, onaj mladih i proizvodnih, i onaj starih i neproizvodnih, razdvojena su, stoga, biološkim zidom neprobojnijim od socijalnog koji deli rase ili klase. Dok mladi, za život zarađujući, misle da žive, stari žive umirući po državnim i dobrotvornim rezervatima staračkih domova ili, ako su ekscentrici, po rentiranim sobama opustošenih gradskih kvartova. Imućniji obezbeđuju sebi bolje azile. Usamljenost je u njima ista, ako ne i veća, ali je pozlaćena izvesnim komforom. U svim slučajevima, međutim, toliko hvaljena potreba za slobodom, nezavisnošću i privatnošću, plaća sada svoju tešku ali pravednu cenu.¹⁰

Vladislava Gordić Petković komentariše da u Pekićevoj drami *Čaj u pet* „deca su ta koja gutaju roditelje: generacije kćeri i sinova preteći se nadvijaju nad očevima i majkama, braneći im pravo na prostranu kuću, slobodno kretanje i čokoladu, strašeći ih uličnim nasiljem i bolešću, svim zlima i nepravdama savremenog sveta.“¹¹ I dodaje: „Pekićeva kratka televizijska drama može da se čita kao parabola o starosti koja se bori da sebe učini podnošljivom i uzbudljivom, kao basna o mentalitetu, ali i kao ironični moralitet o generacijskom jazu.“¹²

Autor je spisak ličnosti podelio na dva dela: na „LIČNOSTI STAROG SVETA (Iznad 70 godina)“ koje sačinjavaju samo tri, i „LIČNOSTI MLADOG SVETA (Ispod 30 godina)“¹³ koje sačinjavaju 11 osoba. Naglasio je još da se nemo pojavljuju „STARCI I STARICE. ONI SU MAHOM – RUŽNI I TUŽNI.“¹⁴ U odeljku u kome se govori o „Razradi ličnosti“, pak, koji sadrži uputstva za režiju drame, autor je još dodao o „STARCIMA I STARICAMA DOMA. Ako reditelj ode u bilo koji naš starački dom, steći će sliku.“¹⁵ Iako je, dakle, radnja drame delom smeštena u starački dom u Londonu, „BILO KOJE GODINE. ENGLESKA SE,

⁸ B. Pekić, *Pisma iz tuđine*, nav. delo, str. 54.

⁹ B. Pekić, *Five O' Clock Tea (Čaj u pet)*, [u:] *Idem, Roboti i sablasti. Izbor iz neobjavljenih drama*, Novi Sad 2006, str. 9.

¹⁰ *Ivi*, str. 10.

¹¹ V. Gordić Petković, *Odvratna starost. Pekićev „Čaj u pet“*, „Anali Borislava Pekića“ 2007, br. 4, str. 173.

¹² *Ivi*, str. 173–174.

¹³ B. Pekić, *Five O' Clock Tea (Čaj u pet)*, nav. delo, str. 11.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ivi*, str. 13.

NAIME, NIKAD NE MENJA¹⁶, starost je ipak i nažalost ista svugde, i ako se uopšteno posmatraju starački domovi, ne bi trebalo biti razlike među njima, odnosno kako primećuje Vladislava Gordić Petković: „Ljude iz različitih socijalnih okruženja spaja starost kao pozornica na kojoj se ukidaju razlike i nerazumevanje.“¹⁷

Radnja drame, – a Pekić podvlači da je ovo „drama, nije ni groteska, ni farsa“¹⁸ – podeljenja je na dva mesta i šest ambijenata: 1. LIVING ROOM DOMA MRS. HELEN HAWTHORN koja sadrži viktorijanski i edvardijanski nameštaj, a koji bi mogao biti zamenjen bidermajerom i „starobečkim stilom“; 2. KUHINJA DOMA MRS. HAWTHORN koja ima „starinsko ognjište“; 3. RECEPCIJA STARAČKOG DOMA za koju stoji: „Važan je utisak, a on je – tužan.“¹⁹; 4. HODNIK U STARAČKOM DOMU za koga autor ističe: „Utisak je još tužniji nego u Recepciji.“; 5. SOBA MR. JERMOLENKA U STARAČKOM DOMU je opisana na sledeći način: „Utisak na prvi pogled nije jako tužan; to postaje tek kada shvatimo da čovek ovde nije na proputovanju, nego da – umre.“²⁰; 6. PRIJEMNA SOBA STARAČKOG DOMA koju Pekić poredi sa salom „sličnom nekoj polupraznoj kafani“²¹, i čiji „Utisak nije tužan. Odvratn je.“²²

Drama *Five O' Clock Tea* (*Čaj u pet*) se otvara scenom u dnevnoj sobi gospođe Helen Hawthorn koja stenje dok joj ambulatna bolničarka Kathy pomaže da se smesti u invalidsku fotelju. U dijalogu između starice i bolničarke, bolničarka nesvesno i bezobzirno komentariše o starcima koje određuje kao one „posle pedesete“, naglašavajući da „svi stari ljudi jednako izgledaju [...] Kao da su na proputovanju.“²³ Zatvara dramu scena koja zaokružuje ideju o proputovanju i svest o tome, u trenutku kada recepcionistkinja postaje vidna i scena dobija utisak horror filma:

Od trenutka kada u taj hodnik uđe, sve do časa kada u telefonskom razgovoru sa Mrs. Hawthorn kaže da "moraju oputovati", kamera Noru snima samo sa leđa.

Prvo što vidi daleko, na sredini sada jarko osvetljenog hodnika, sa vratima na obe strane, je grupa staraca i starica, okupljenih pred vratima sobe Mr. Jermolenka.

Ona zastaje. Stoji.

Iz sobe izlazi recepcionistkinja Sandy. Vidi Noru. Ide prema njoj. Nora se ne miče. Dolazi do nje.

RECEPCIONISTKINJA:

Zvonio je, ali dok je lekar strčao sa sprata... on je već...

Nora se ćutke pokrene.

RECEPCIONISTKINJA:

Nemojte ići tamo...

¹⁶ *Ivi*, str. 11.

¹⁷ V. Gordić Petković, *Odvratna starost*. Pekićev „Čaj u pet“, nav. delo, str. 174.

¹⁸ B. Pekić, *Five O' Clock Tea* (*Čaj u pet*), nav. delo, str. 15.

¹⁹ *Ivi*, str. 14.

²⁰ *Ivi*, str. 14–15.

²¹ *Ivi*, str. 15.

²² *Ibidem*.

²³ *Ivi*, str. 18.

Nora lagano ide prema sobi Mr. Jermolenka. Grupa staraca i starica se okreće prema njoj.
RECEPCIONISTKINJA:

Noro!

Muzički motiv: "Ej, ovi, ovi, biela ruža!"

Nora se ne osvrće. Ide prema sobi, snimana s leđa.

Starci i starice, u svom noćnom obličju, kad istinu o propadanju više ništa ne sakriva, razmiču se da je u sobu propuste.

Ali ona pored sobe prolazi. Prolazi pored vrata. Ispred svakih po jedan stanovnik doma.

Kao da hoda kućom mrtvih.

Dolazi do telefona. Okreće broj. (Ubacuje novac.)

Muzički motiv češke pesme prestaje.

NORA: (Mirno)

Helen?... Ovde Nora... Jeste, Jermolenko... Bojim se da sutra ne možemo doći... Idemo na put... Pa dosta daleko.

... Na Kanarska ostrva...

Tek sada vidimo Norino lice: TO JE STARA ŽENA.²⁴

Vladislava Gordić Petković smatra da Pekićeva drama *Čaj u pet* „stupa u čudno, ničim izazvano saglasje sa Vilijamsovim komadom *Tramvaj zvani želja*. Oba komada govore o iluziji koja nadrašta želje i potrebe onoga ko je stvara, ali i o ugladenosti koja se lako pretvara u grotesknu silu prevrata. U obe drame mali privatni rituali laži koriste se da ukinu starost i odlože smrt.“²⁵ U takvu vrstu iluzije, „izmaštanog sveta, sveta želja i sanjarenja u kojem je stvarnost vlastite usamljenosti makar na trenutak osporena i poništena“²⁶, u kome se priklanjaju Pekićevi junaci drame *Čaj u pet*, priklanjaju se, pak, i ličnosti jednog drugog staračkog doma u kratkom romanu ili pripovetki Hermanna Hessea pod imenom *Pod starim suncem* (*In der alten Sonne*), koji je nemački pisac dovršio 1904. i objavio 1908. u zbirci *Nachbarn*. Grupa „starčića“ je okupljena u jednoj bivšoj bednoj gostionici koja se odavno ugasila i primila u sebe one koji doživljavaju suton svog života. Hesse grupu starčića koji dangube na suncu ispred gostionice-ubožnice-staračkog doma ovako opisuje:

Stranac koji bi vidio starčiće kako sjede i u najbližoj se ulici raspitao o neobičnoj skupini sijedih danguba, mogao je od svakog djeteta čuti da su to Sunčana braća, i mnogi bi se tada još jednom osvrnuo, vidio kako umorna družina lijeno žmirka prema suncu i čudio se otkuda su dobili tako svečano, zvučno i pjesničko ime. No zvijezda po kojoj su prozvana Sunčana braća već odavno nije sjala ni na kakvom nebu, već je to bilo ime neke bijedne gostionice koja se ugasila još prije mnogo godina, izgubivši i svoju ploču s imenom i sjaj, jer je kuća odnedavna pretvorena u gradsku ubožnicu te je udomila i mnoge koji su svojedobno doživjeli suton onoga Sunca za čijim su šankom iskapali toliko čaša da su stekli pravo na skrbništvo i sadašnji smještaj.²⁷

²⁴ *Ivi*, str. 83.

²⁵ V. Gordić Petković, *Odvratna starost. Pekićev „Čaj u pet“*, nav. delo, str. 174.

²⁶ S. Vučinić, *Pekić, dramski pisac*, „Anali Borislava Pekića“ 2007, br. 4, str. 313.

²⁷ H. Hesse, *Najljepše pripovijetke: I dio* [*Die schönsten Erzählungen*], prev. D. Joler, Zagreb 2003, str. 28.

U toj gostionici-ubožnici-staračkom domu svi starci vode život kao da se ne nalaze u poznim godinama:

U krugu Sunčane braće rijetko su se sretala [...] melankolična razmišljanja. Štoviše, skoro svi su poput drugih ljudi živjeli svoje pozne godine, kao da još uvijek ni u čem ne oskudijevaju, iz petnih su se žila trudili svoje razmirice i zabave napuhivati kao važne događaje i trenutke, i nisu doduše jedni druge, ali je svatko sebe shvaćao vrlo, vrlo ozbiljno.²⁸

Hesse ističe da „Sunčanoj je braći s drugim ljudima bilo zajedničko i to da su većinu svojih sudbina, zadovoljstava i radosti i boli doživljavali više u mašti nego u stvarnosti.“²⁹ *Pod starim suncem*, dakle, predstavlja ironičnu i tužnu priču o potonulim sudbinama ljudi koji su nekada bili uspješni i koji sada, na zalasku života, svoje posljednje utočište nalaze na rubu grada u bivšoj gostionici optimističnog imena – „K suncu“.

Hesseovo „staro sunce“ upućuje na Pekića pa se nameće pitanje koliko u stvari izgleda izvesnim da *senilia* kod Pekića ima negativnu konotaciju? Čini se da je moguće, u suštini, ne ograničiti se na isključivo mračno vrednovanje starosti u Pekićevom delu, već razmotriti, upravo u smislu Pekićeve i pekićevske koncepcije neizvesnosti, određenja starosti koja idu u sasvim suprotnom smeru. Jer mora se uzeti u obzir početni pasus prve priče Pekićevog *Novog Jerusalima*, *Megalos Mastoras i njegovo delo* (1347.):

Ima ljudi čiji je život trag vrelog železa u tle utisnut. Gde stupe, pod njima gori. Kad minu, dim spaljene zemlje dugo još vredi oči. Oni su kao zvezde čije rađanje vidimo milionima godina pošto su zgasle ali ga nikad ne čujemo. Smrt starog sunca izgleda kao rađanje novog; umiranje ovakvih ljudi uvek je rađanje novog i neizvesnog.³⁰

Priča, koja ima tri značenjske ose – platonsku viziju porekla istine koje je otelovljena u umetničkom delu, pitanje identiteta umetnika, i pojam jedinstvenosti, i koja „teži po ugledu na dobre priče iz starina“³¹, kruži oko lika starog Dumetriusa Kira Angelosa, umetničkog rezbara iz Aleje. Kada o vrata majstorove radionice udari nogom obuvenom u jahačku čizmu gospodski odeven čovek i kad se ta vrata odškrinu, pogled na starca neće biti prijatan: „Vrata se odškrinuše dovoljno da se vide Kir Angelosovi izrovašeni prsti, polomljeni nokti, prašnjavo lice i starčeva mrzovolja, ništa drugo. Kad ugleda posetioca, prsti i nokti ostadoše, a mrzovolja se s lica povuče, ustupajući mesto dosadi.“³² U dijalogu između starog rezbara i posetioca, posetilac je na gubitku i gubi i strpljenje jer je došao po svoj „predmet“: „Posetilac se savlada. Nije mogao poverovati da mu se ova katarma, đubre, ovaj matori dripac ruga. Znao je s kim govori, ko mu je gospodar. Starac ga jednostavno nije razumeo.“³³ Kir Angelosu koji je sad pri kraju života,

²⁸ *Ivi*, str. 29.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ B. Pekić, *Novi Jerusalim: gotška hronika*, Novi Sad 2001, str. 9.

³¹ *Ivi*, str. 10.

³² *Ivi*, str. 14.

³³ *Ivi*, str. 16.

jasno je da je dosta živeo i da sve, “nažalost, kraj ima”. Starost je u ovoj Pekićevoj priči poistovećena sa ostvarenjem remek-dela, što predstavlja vrhunac života i dela umetnika, s obzirom da su rezbar-umetnik i njegovo remek-delo-stolica srasli u jedno, upravo kao na crtežima Henryja Moorea koji su i inspirisali Pekića da napiše ovu priču³⁴. Stari rezbar Kir Angelos umire u svojoj stolici, sa svojom stolicom, i s olakšanjem se prepušta snu: sniva more, a budi ga, kao i starčice u Hesseovom kratkom romanu, upravo sunce, tik pre dolaska grobara.

Sunce pozlaćuje i stari pašnjak prema kome silazi junak 1999, jedan novi, mladi Arno, koji će tu scenu ponoviti više puta, u svakom novom čovečanstvu³⁵. Jer Pekić zna da je „свако дно врх нечега другог и сваки врх нечије дно.“³⁶ Stoga narator, u smeni čovečanstava, i beleži: „Тада видех друго доба које је доба Другог Човечанства, и у њему, опкољеног ледом, другог Човека много старијег од првог, али опет ни мало старијег.“ Osovinu Pekićevog filozofskog romana čini fragment Platonovog dijaloga *Timaj ili o metafizici* koji govori o stvaranju sveta od strane demijurga i u kome se priča o mitskom otoku Atlantidi, *Timaj ili o metafizici*. U *Timaju* egipatski sveštenik pripoveda tada već starom Solonu o prirodnim kataklizmama i smeni čovečanstava:

„E Solone, Solone, reče mu tad jedan veoma star sveštenik, Vi ste Heleni uvek deca, nema starog Helena.“ A Solon, čuvši to, upita: „Kako to misliš?“ „Mladi ste svi, odgovori sveštenik, duše su vam mlade; jer u njima ne nosite nikakvo davno verovanje, stvoreno na osnovu starih predanja, niti ikakvo znanje vremenom osedelo. A evo šta je tome uzrok: mnogobrojna su uništavanja sustizala ljudski rod na najrazličitije načine i još će ga sustizati; vatrom i vodom ona najveća, a ona manja na bezbroj drugih načina.“³⁷

Mitovi i legende, tvrdi Gerald J. Gruman³⁸, igraju značajnu ulogu u evoluciji misli o dužini života i starenju. U ovom smislu su značajna Grumanova proučavanja mitskog porekla starenja, koji je uočio tri dominantne teme: 1. „prepotopsku“, tj. onu koja se zasniva na verovanju da su ljudi živeli duže u prošlosti; 2. „hiperborejsku“, koja vodi poreklo od Grka, tj. od ideje da na nekom dalekom mestu,

³⁴ B. Pekić, „Živa stolica Henry Moora (Skica za novelu 'Metastaza')“, [u:] *Idem, Tamo gde loze plaču*, Ljubljana, Beograd 1984, str. 103: „Izložba crteža H. M. Tate Galery. Leto 1978. Ratni crteži 1040–1942. Skloništa – stanice podzemne železnice u vreme vazdušne bitke za Britaniju. Olovka, kreda, voštani krejon, vodena boja. (Kao i većina iz tog perioda, i u toj tehnici.) Anticipacija smrti. To nisu živi ljudi koji očekuju prestanak stanja uzbune da bi ponovo izašli na površinu, to su MRTVACI zauvek u zemlju ukopani. Bele linije krede, umesto da dočaravaju pokrivače na ležećim beguncima, obeležavaju gracilne siluete njihovih skeletona. Izvesni crteži podsećaju na fotografije iskopavanja masovne grobnice u Katini... SLEDEĆA FIGURA IZ 1948. KREDA, PERO, VODENA BOJA. Figura je do zaprepašćujuće mere srasla sa stolicom. Gradivo čoveka i stolice se stopilo. Oblici se izmešali. Ručni nasloni stolice usisali su ruke, a sedišta upilo telo. Meso i drvo dobilo je istu sablasnu boju nekog prastanja, u kome živo i mrtvo još nije razlučeno u definitivne oblike. Nemoguće je odrediti gde prestaje čovek a počinje materija...“

³⁵ Б. Пекић, 1999: *антрополошка повест*, Београд 2001, стр. 72.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Platon, *Timaj*, prev. M. Pakiž, red. Lj. Crepajac, Beograd 1981, str. 58.

³⁸ G.J. Gruman, *A History of Ideas about the Prolongation of Life*, New York 2003, str. 29.

daleko iza severnog vetra, postoji društvo čiji srećni narod uživa dugačak život, pošteđen bolesti; 3. „fontana mladosti“ – mit podmlađivanja vodom fontane³⁹. No, Pekić, koji kao i uvek polazi od mita, i ovaj put razara tradicionalni mit, jer on je mitomah, kako ističe Nikola Milošević⁴⁰, pa stoga u 1999 pruža, kroz prizmu neizvesnosti, mit o smeni čovečanstava i mogućnosti rinovacije, te svakog prethodnog Arna zamenjuje jedan drugi, nešto stariji Arno, pa čak i svakog „zastarelog tipa“⁴¹ robota zamenjuje jedan drugi, a „stari pašnjak“ kao refren se pojavljuje isti i kao takav jedini postojan u svakom čovečanstvu.

Postojanost, koju simbolizuje stari pašnjak Pekićeve 1999, simbolizuje i postojanje starog Njegovana iz sage *Zlatno runo*, koji izgleda kao da umire, dok „Nepomičan kao mrtvac na turskom kolcu“⁴², „duge, starački tršave kose“⁴³, starac počiva u fotelji, deo je te fotelje kao Megalos Mastoras što čini jedno sa svojom stolicom:

Starčevo je telo, doduše, tu. Upravljeno uz ledni naslon fotelje s glomaznim jastučastim ušima. Ali, kao da to telo ništa više ne pokriva. Nikakvu sadržinu. Nikakav, ma i najneznatniji, unutrašnji pokret. Nalik na *Karađoza*, prastaru, uzorno našminkanu kožnu lutku, čiji je mehanizam istrošen i nesposoban da je pokreće, miruje Gazda Simeon, golemaš beogradski, na mrtvoj straži lične imovine, kao mumificirani faraon među uspomenama na kraljevski život.⁴⁴

I samo prividno izgleda da je starac mrtav, a „da je starca neko pažljivije i zagledao“, kaže autor, „ništa neobično ne bi notirao. Na njemu se ništa nije promenilo. Ostao je narkotizirano ukočen, kakav je uvek bio. Zlatno Runo.“⁴⁵ Večnost Njegovana i Njegovanovih se, kako kaže, Pekić, podrazumeva⁴⁶, i za Pekića je Njegovan „cincarski Metuzalem“ te nije isključeno „da je starca njegova, Duhovljeva stvaralačka, demijurška energija, užasnuta izgledima da ostane javo-lav, oživela kad je već mrtav bio“⁴⁷. Njegovanovi postoje, dakle, samo iz inata.

No, ako s jedne stare vremešnost karakteriše fizička slabost, iznemoglo telo, s druge strane starost u sebi sadrži moralnu snagu i starci na sebe preuzimaju vrednost savetnika i onih koji su mudri, kako navodi Judith de Luce⁴⁸. I sam Solon je (kao Tales ili pak Pitagora i možda Likurg), kako je već navedeno, pod stare dane otišao u Egipat i tu ostao deset godina, baveći se filozofijom kao učenik

³⁹ Ivi, str. 29–42.

⁴⁰ Н. Милошевић, „Борислав Пекић и његова митомахија“, [у:] *Idem, Књижевност и метафизика. Зиданица на песку II*, Београд: „Филип Вишњић“, 1996, str. 107: „Позлату са митова отклања Пекић суптилним и рафинованим потезима.“

⁴¹ Б. Пекић, 1999: *антрополошка повест*, нав. дело, str. 365.

⁴² В. Пекић, *Zlatno runo: fantazmagorija*, I, Београд 2005, str. 66.

⁴³ Ivi, str. 67.

⁴⁴ Ivi, str. 68.

⁴⁵ Ivi, str. 71.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ J. de Luce, „Aging and Mythology“, [у:] *Encyclopedia of Gerontology: Age, Aging and the Aged*, ed. J.E. Birren, San Diego 1996, str. 191–193.

egipatskih sveštenika. Platon u svom dijalogu ne govori o kom je svešteniku reč, ali Plutarh određuje starog sveštenika kao Sonhisa koji je bio pisar u hramu Saisu (i koji je bio i Pitagorin učitelj⁴⁹), dok je drugi sveštenik bio Psenofije iz Heliopolisa, od kojih je Solon čuo legendu o Atlantidi i to svoje znanje preneo Grcima. Plutarh tvrdi da je Solon želeo da ispeva veliko delo, istoriju ili priču o Atlantidi, „ali je izgubio voľu da to radi, i to ne zato što nije imao vremena, kako Platon tvrdi, nego više zbog duboke starosti, jer se uplašio od veličine dela.“⁵⁰ I kaže Plutarh za Solona da je i pod starost učio: „Ако и постајем стар, учењем бавим се свећ.“⁵¹

Sonhis, koji je Solonu pričao o Atlantidi, nosio je titulu *Pet-en-Neit* („*Nebo Neita*“), dok je s druge strane Atlantika, jedan drugi mudri starac svojim nominativom *Pow-Hna-Tan* označavao „Onoga koji drži sveti krčag“, kako nam ističe Pekić u svojoj *Atlantidi*⁵². U *Atlantidi* stare i dva glavna lika, John Howland/Carver i John Alden, koji će tako sebe videti vremešni, te na ulici u Duxburyju „stajao je starac zlatnih očiju i gledao kroz zamagljeni prozor kolibe u kojoj je za kuhinjskim stolom sedeo drugi starac čije su oči imale boju gvožđa.“ Ali mladić zlatnih očiju, John Howland/Carver tražiće Tajnu prvo kod vremešnog Indijanca, Dr Juana Cortazara koji je bio

[...] mršav, sed, tamnoput šezdesetogodišnjak, oštrijih crta nego što se očekuje od indijanskog porekla. Verovatno je imao i konkvistadorske krvi. Kao svi Indijanci, brzo je stario. Lice mu je bivalo sve sličnije zemlji na kojoj je živelo. Postajalo je tamnožuto kao orah, isečeno sve dubljim brazgotinama godina. Pogled je gubio čvrstinu, usmerenost, usredsređenost na stvari oko sebe, a dobijao drugu, vezanu za nešto što niko nije video.⁵³

U društvu starog Indijanca će John Howland znati da se nalazi „na pravom mestu“⁵⁴, što će mu i dati sigurnost. Mladić gvozdenih očiju, John Alden, pak, posmatraće 1687. u noći prelaska na Novi kontinent, ritual šest starosta Crkve hodočasnika zajedno sa Johnom Howlandom, koji svojim telima obrazuju zatvoren prsten. Taj zatvoreni prsten, kolo Vodolije, obrazovaće vekovima kasnije jedan drugi stari Indijanac čije je lice bilo „izlokano godinama kao zemlja s koje se povukla voda, kao što bi izgledala zemlja Atlantide da se more s nje ikada povuklo, da nije ostala na dnu okeana.“⁵⁵ Pripovedač *Atlantide* će se nadovezati na pretpotopski mit dugovečnosti i nastojaće da pobliže odredi godine starog Indijanca kome je ime bilo

Pohnwatan! Powhnatan je oko godine 1600. bio poglavica virginijskih indijanskih plemena koji je, prema starim hronikama, štitio iseljenike kolonije! Indijanac je nesumnjivo

⁴⁹ Плутарх, *Атински и римски државници*, превео, увод написао и објашњења и напомене додао М. Н. Ђурић, Београд 1963, стр. 285.

⁵⁰ *Ivi*, стр. 90.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² B. Pekić, *Atlantida: epos*, Novi Sad 2001, стр. 338; up. стр. 331.

⁵³ *Ivi*, стр. 150–151.

⁵⁴ *Ivi*, стр. 151.

⁵⁵ *Ivi*, стр. 337.

bio jako star. Da li je moguće da je to *taj* Powhnatan? Sada bi morao imati preko četiri stotine godina. Biblija je govorila o Hebrejima, sinovima Izrailja koji su živeli stotinama godina. Metuzalem je bio pojam dugovečnosti, a sa svojih sto osamdeset sedam godina nije čak ni najduže živio. Naravno da je moguće. Od danas je za njega, Johna Howlanda, sve moguće.⁵⁶

Antropolog Lasky će dodati da su Atlantidani „živeli duže, čak su, vele, bili na pragu besmrtnosti“⁵⁷. Starac, koji simbolizuje Čuvara Tajne⁵⁸, posmatrač mlađića zlatnih očiju svojim „belim, mrtvim očima slepca, koji vidi mnogo dublje od svakog živog oka.“⁵⁹ Od tog trenutka će mudri starac, „vrhovni sveštenik Volodije i Hrama prozirnih zidova Pow-Hna-Tan“⁶⁰, odgovarati na pitanja mlađića zlatnih očiju koji će želeti da proдре „iza“, da sazna Tajnu.

Starac u Pekićevoj obradi mita Atlantide predstavlja mudrog čoveka i onog koji čuva Tajnu. Lik starca-mudraca *senex-sophos* bio je poznat u grčkoj mitologiji, pa je tako Silen, pratilac i učitelj boga Vina Dionisa, bio najstariji i najmudriji od Dionisovih učitelja, a imao je posebna znanja i moć predviđanja budućnosti, naročito kad bi se napio. Sokrata i Ezopa su ponekad opisivali kao Silena, a o mudrosti Silena su pisali Schopenhauer i Nietzsche. Narativni zaplet *Atlantide*, međutim, uslovljava da znanje i mudrost starca treba da pređu na mlađića zlatnih očiju, dakle onog koji „zaslužuje“, upravo kako je moguće naći u brojnim alegorijama evropske književne tradicije, pa napokon i u srpskoj književnosti, konkretno u *Kandoru* (1800) Atanasija Stojkovića, u kome mudri i dobri starac vodi mladog, čistog Kandora ka istini i prosvećenju.

Odnos starca i mlađića, međutim, ima u Pekićevom delu svoju metamorfozu u 1999, koja je u vezi sa vremenom posle *Atlantide*, pa stoga se ta relacija pretapa u topos *puer senilis* ili *puer senex*, koji se kao takav ustanovljuje od II veka n. e.⁶¹ U Pekićevoj interpretaciji mita, *senex* nije arhetip reda i izvesnosti⁶², već baš naprotiv, neizvesnosti. Tako u 1999 umire poslednji čovek Arno, kome nema spasa, iako medicinski kiberneti ne znaju zašto mu spasa nema: „Тело, премда врло старо, базично је здраво, а органи редовно замењивани функционишу беспрекорно. Узрок агонији могао је лежати још једино у мозгу који је остао оригиналан.“⁶³ I poslednji čovek na свету neće dopustiti da intervenišu na njegovom mozgu, što bi eventualno moglo da produži njegov vek ako ne i da ga odvede u večnost jer se bojaо da ne postane robot: „У замену за неколико столећа живота да изгуби људскост.“ Pekićev Čovek zna da mora umreti, jer stalna mladalačka verzija svakog novog Arna znači laž. Večna mladost u Pekićevom tumačenju predstavlja ro-

⁵⁶ *Ivi*, str. 338.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Up. *Ivi*, str. 331.

⁵⁹ *Ivi*, str. 338.

⁶⁰ *Ivi*, str. 358.

⁶¹ E.R. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton 2013, str. 99.

⁶² G. Bogart, *Dreamwork and Self-Healing: Unfolding the Symbols of the Unconscious*, London 2009, str. 88.

⁶³ Б. Пекић, 1999: *антрополошка повест*, nav. delo, str. 198–199.

botsku civilizaciju, civilizaciju reda i izvesnosti, a upravo je humanost ljudske rase određena smenom generacija, i time se ne udaljava od prirode. Time se Pekić suprostavlja tradicionalnom mitu koji polariše pojmove *Father Time: Eternal Youth*, tj. privremenost i večnost, jer starenje i dosledno umiranje omogućuje večnu smenu generacija u kojoj nesavršenost i neizvesnost predstavljaju poruke koje onaj koji stari prenosi, u poređenju sa vremenom u kome sve beše predvidljivo, neizmenjivo i izvesno⁶⁴. Upravo tako saznajemo šta je u stvari Čovek, kako i glasi refren 1999, kada se razbistri prošlost i kada narator u suton čovečanstva vidi „[...] mlađo biће у коме препознајем митског Човека како силази падином, овом падином коју зовем Златним Крајем, према старом пашњаку изрованом кртичњацима, док ветар брестовима у дну, дуж живице, једва приметно покреће лишће, један поток шуми у близини а сунчеви зраци летње вечери позлађују земљу.“⁶⁵.

Bibliografija

- Blejmar, J., 1969: *Youth and rebellion in "Diario de la guerra del cerdo" and "Invasión"*, [u:] *Adolfo Bioy Casares: Borges, Fiction and Art*, ed. K. Posso, Cardiff 2012, 113–129.
- Bogart, G., *Dreamwork and Self-Healing: Unfolding the Symbols of the Unconscious*, London 2009.
- Curtius, E.R., *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton 2013.
- De Luce, J., „Aging and Mythology“, [u:] *Encyclopedia of Gerontology: Age, Aging and the Aged*, ed. J.E. Birren, San Diego 1996, 191–193.
- Gordić Petković, V., *Odvratna starost. Pekićev „Čaj u pet“*, „Anali Borislava Pekića“ 2007, br. 4, 172–177.
- Gruman, G.J., *A History of Ideas about the Prolongation of Life*, New York 2003.
- Hesse, H., *Najljepše pripovijetke: I dio [Die schönsten Erzählungen]*, prev. D. Joler, Zagreb 2003.
- Pekić, B., *Atlantida: epos*, Novi Sad 2001.
- Pekić, B., *Five O' Clock Tea (Čaj u pet)*, [u:] *Idem, Roboti i sablasti. Izbor iz neobjavljenih drama*, Novi Sad 2006, 7–83.
- Pekić, B., *Novi Jerusalem: gotska hronika*, Novi Sad 2001.
- Pekić, B., *Pisma iz tuđine*, Zagreb 1987.
- Pekić, B., *Zlatno runo: fantazmagorija*, I, Beograd 2005.
- Pekić, B., „Živa stolica Henry Moora (Skica za novelu 'Metastaza')“, [u:] *Idem, Tamo gde loze plaću*, Ljubljana, Beograd 1984, 103–105.
- Platon, *Timaj*, prev. M. Pakiž, red. Lj. Crepajac, Beograd 1981.
- Vučinić, S., *Pekić, dramski pisac*, „Anali Borislava Pekića“ 2007, br. 4, 311–314.
- Милошевић, Н., „Борислав Пекић и његова митомахија“, [u:] *Idem, Књижевност и метафизика. Зиданица на песку II*, Београд, 1996, 105–158.
- Пекић, Б., 1999: *антрополошка повест*, Београд 2001.
- Плутарх, *Атински и римски државници*, превео, увод написао и објашњења и напомене додао М. Н. Ђурић, Београд 1963.

⁶⁴ *Ivi*, str. 8.

⁶⁵ *Ivi*, str. 10.

The old sun, or *senilia pekiciana*

Summary

This paper deals with the motif of aging in the works of the Yugoslav writer Borislav Pekić (1930–1992). Pekić dedicated both an essay (1987) and the drama *Five O' Clock Tea* to the theme of aging, – in both works aging is shown in a very negative light, and old people are seen in an antagonistic position towards young people. The motif of aging, however, in Pekić's work has other connotations such as creativity ("Megalos Mastoras"), uncertainty and the natural inevitability of the passage from one phase of life to another (1999), eternity (*The Golden Fleece*), and wisdom (*Atlantis*).

Keywords: Borislav Pekić, motif of aging

Stare słońce albo *Pekiciowskie senilia*

Streszczenie

Proponowany tekst dotyczy motywu starości w twórczości jugosłowiańskiego pisarza Borislava Pekića (1930–1992). Zarówno w zbiorze *Pisma iz tuđine*, jak i dramacie *Five O' Clock Tea* pisarz poświęcił tej tematyce wiele miejsca. W utworach tych starzenie się ma konotację wyraźnie negatywną, gdyż osoby sędziwe przedstawione zostały tu w sposób antagonistyczny w stosunku do osób młodych. Motyw starości w twórczości Pekicia ma jednak także inne konotacje, takie jak kreatywność („Megalos Mastoras”), niepewność i naturalną nieuniknioną przechodzenia od jednej fazy życia do drugiej (1999), wieczność (*Złote runo*), jak również mądrość (*Atlantyda*).

Słowa kluczowe: Borislav Pekić, motyw starości